

УДК 340.115

В. П. Плавич, доктор філософських наук,
кандидат юридичних наук, професор,

кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Розглянуто проблеми, пов'язані з теоретико-методологічним і філософсько-правовим аналізом сучасного праворозуміння. Досліджено концепт права, який виражає змістовну єдність права, що дає можливість вивчати динаміку розвитку права у часі, зводити смисли права до єдиного універсального смислу.

Ключові слова: особливості сучасного право розуміння, концепт права, методологічний антропоцентризм, правомочне домагання.

Згідно з природним правом, людина наділена юрисдикцією від природи (лат. Jurisdictio від jus (juris) — право і dico — проголошую). Вона є приватним законодавцем. У “Метафізичних началах учення про право” І. Кант відмічає, що розумна природа тим відмінна від будь-якої іншої, що сама собі ставить мету... Ідея гідності розумної істоти полягає в тому, щоб підкорятися тільки тому закону, який вона сама собі встановлює [1,1]. На думку Гегеля “... Людина мусить розглядати розумність права і цим займається наша наука на відміну від позитивної юриспруденції (наука про позитивне право)” [2,57-58]. Отже, наука про право повинна розпочинатися із людської свободної волі, з антропологічного моменту, і право має більше зводитися до мудрості. Пов'язувати його необхідно більше зі свободою громадян, а не з примусом держави. Воля розумної істоти мусить розглядатися як така, що законодавствує. Право у своїй цілісності — це різноджерельне право, у своїй доконечності — це свобода як сутнісна ознака справедливості [3, 11-12; 14-15].

Залежно від методів і методології дослідження права знання про право різні. Так, для юриста-позитивіста (коли у правопізнанні застосовується методологія або філософія позитивізму), право — це норми, встановлені чи санкціоновані державою. Для західного юриста-онтолога, феноменолога, герменевтика чи екзистенційного юриста (коли у правопізнанні застосовується трансцендентальна філософія або філософія гештальта), природа права різноджерельна [4, 100; 104].

Однак, право на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки мислиться, в основному, як законодавство, тобто як диференційований, систематизований, ієрархізований звід норм поведінки, що виходять від держави і діють у силу державного примусу. Можна зазначити, що деякі видання з філософії права М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля (К., 2000), Бачиніна В. А., Журавського В. С., Панова М. І. (Філософія права: підручник для юридичних спеціальностей вузів. — К.: Видавничий Дім “Ін-Юре”, 2003), Рабіновича П. (Філософія права: деякі наукознавчі сюжети // Вісник Академії правових наук України № 4 (35). — Харків, 2003), Бачиніна В. А. (Природа правової реальності // Право и политика. Научный юридиче-

ський журнал. — 2004, № 2) підкреслюють наявність концепції праворозуміння, яка утворюється у межах пошуків сучасного європейського мислення, започаткованого феноменологією Гуссерля, герменевтикою Шляєрмахера, Дільтея, Гадамера, Габермаса, Апеля, буттєвою філософією Гайдеггера, структуралізмом Фуко, деконструктивізмом Дерріда.

Відновлення загубленого “за Буттям” призначення людини є єдиною вагомою перспективою розвідок у сфері наукового усвідомлення долі права та пошуків його подальших шляхів. Отже, усвідомлення долі права повинне прямувати шляхом тлумачення “волі” та мислення.

Мета статті: виявити, узагальнити, підсумувати сучасну концепцію праворозуміння, показати її вагу — як методологічну основу сучасної юридичної науки.

Існує особлива потреба вирізнити й зрозуміти думки, пов’язані з *правом*. Оскільки думка зайняла зараз найвищий ранг, то й право потрібно розглядати як напрям думки. Право й моральні устої, дійсний світ права й моральності можна охопити думкою, через думку цей світ набуває осмисленої форми [5, 8; 11].

Значну частину права складають цінні формальні якості інтелектуальної та волювської діяльності. А з усіх формальних цінностей право як найбільш досконала форма відіграє найважливішу роль. Право набагато більшою мірою дисциплінує людину, ніж логіка і методологія, або ніж систематичні вправи волі [6, 615]. Право своїми окремими сторонами, вважав Б. Кістяківський, відноситься до різних сфер. При цьому в кожній з цих сфер право потребує окремого дослідження. Знання, отримані в результаті таких досліджень, мають зводитися в окремі поняття: 1) державно-організаційне, 2) соціально-наукове, 3) психологічне і 4) нормативне поняття права. Він розглядав три основні складові частини соціального: суспільство, державу і людину. Досліджуючи людину, він визначав її як суспільного індивіда, який у суспільстві стає таким через самоусвідомлення (індивідуальний дух). Людина, на думку Б. Кістяківського, — це основа права, “уповноважена та дисциплінована правом особа, основа правопорядку”, тоді як “особа людини і сукупність осіб, тобто суспільство, складають основу як права, так і держави” [6, 335].

Дійсне суб’єктне право виступає, насамперед як зумовлене потребами суб’єкта домагання, звернене до сфери людських благ або цінностей. Природна необхідність споживання благ вимагає пристосування індивідів до суспільних умов з тим, щоб підпорядкувати собі ці умови, зробити їх дійсними умовами задоволення своїх потреб. Виступаючи як зовнішнє вираження волі суб’єкта, спрямованого на задоволення його потреби, домагання становить природний зміст суб’єктивного волевиявлення, якою б не була його суспільна форма (політична, моральна, релігійна тощо). Дійсне домагання передбачає його задоволення. Домагання і задоволення — це два полюси взаємовідносин суб’єктів, природні виявлення їхніх волей, які втілюються в ту чи іншу суспільну форму. Перше виступає як субстрат суб’єктного права, друге — як субстрат правового обов’язку. Правами та обов’язками стають найбільш важливі домагання суб’єктів та їх задоволення, що виражають життєво необхідні інтереси (для кожного суспільства їх коло різне). Домагання як субстрат суб’єктного права виступає як носій правомочності. Суб’єктне право постає перед нами як подвійне явище — як домагання і як правомочність, або, якщо завгодно, як правомочне домагання [7, 20-22].

Автор вважає, що *право* необхідно характеризувати певною мірою як ірраціональне, моральне явище (такий підхід щодо розуміння природи права ми знаходимо, зокрема у Платона та Гегеля). Але *право* — це не лише ірраціональне явище, а й реально чинні юридичні норми, інститути, системи права тощо. Якби *право* було лише ірраціональним моральним явищем і його існування залежало від зовнішніх випадковостей і чужого свавілля, воно було б, як зазначив В. Соловйов, “пустим словом”. Як наполягав філософ, “дійсне *право* є те, яке містить у собі умови свого існування, тобто забезпечує себе від порушень”. Щоб бути дійовим у сучасному

суспільстві, право повинно мати конкретні механізми у вигляді певних юридичних процедур, юридичних механізмів правозастосування, захисту права тощо [8, 9-10].

Слід зауважити, що *феноменів права існує безліч, концепцій також немало, а ідея одна*. Концепт виражає змістовну єдність усіх концепцій права, отже, є змістовим ядром ідеї. На відміну від ідеї, концепт формується через висловлювання індивідуум мови у процесі диспуту та через оформлення його концепції, яка знову актуалізує смисл поняття. При визначенні терміна (тобто фіксації смислу за допомогою поняття) різноосмисленість його не зникає, тому будь-яке визначення, за об'разним висловленням Ж. Дерріда, містить “і те, що є, і те, чим може стати це є”. Отже, нескінченний розвиток думки й смислів потребує введення фігури концепту, завдяки якому можливо виявлення особливостей у тому, що повторюється, дослідження сполученості різних смислів, виявлення в різному одного смислу.

Дослідження *концепту права* дає можливість вивчати динаміку розвитку права у часі. Концепт поєднує, зводить смисли *права* до єдиного універсального смислу. Таким чином, концепт формується у процесі концептуалізації інваріантів права (його феноменів) та продовжує розвиток у царині теорії доти, поки існує феноменальна основа та її фундамент-тальне віддзеркалення в ідеї. Концепт права є концептуальною оболонкою, котру кожне суспільство заповнює конкретним змістом. Оскільки у правовій науці обґрунтовується розподіл на правові сім'ї, основу яких утворює різноманітне розуміння природи права та цінності закону, то і взаємовідносини, що складаються між державою, суспільством й індивідом у кожній окремій правовій сім'ї обумовлюють можливості типології феноменів права. “Для України найбільшу трудність складає відсутність ґрунтового досвіду вирішення проблеми взаємовідносин держави, суспільства й особистості... Перспективи розвитку громадянського суспільства і Україні залежать від того, як будуть синтезовані елементи глобалізації громадянського суспільства та реалізація національного соціокультурного потенціалу в осмисленні ідеї громадянського суспільства” та становлення його “національного” феномену [9, 617].

У процесі тривалої дискусії про праворозуміння визначилися *два основні напрями: легістський*, що визначає право тільки як державні воління, і *лібертаристський*, що розглядає право як форму і *ступінь* свободи, рівності, як джерело, втілення і критерій справедливості. При цьому слід враховувати об'єктивну обумовленість права, його соціальну і культурну основу, які воно покликане відобразити.

У працях М. Козюбри, В. Казимірчука, Г. Мальцева, В. Нерсисянца, В. Журавського, О. Зайчука, О. Копиленко, Н. Оніщенко, Л. Явича та ін. зазнає критики вузьке антидемократичне визначення права і формулюється широке його поняття, що включає в себе права і обов'язки особи, правосвідомість, правовідносини. На їхню думку, наявність у законодавстві “мертвих”, недіючих норм, декларативних принципів, які не відповідають сутності суспільних відносин, спростовує твердження про збіг законодавства та права. Замість ізольованого, диференційованого вивчення окремих аспектів правової діяльності зараз запропоноване її узагальнене усвідомлення, уявлення про цінність правової структури суспільства, про багатогранність підходів до праворозуміння, про необхідність поєднання системного, структурно-функціонального підходів до вивчення правової дійсності з нормативно-ціннісним, аксеологічним підходом. *Широкий підхід до праворозуміння не означає заперечення нормативності права*, що визначає правову міру можливої і необхідної поведінки. Як відмічають деякі представники юридичної науки (прибічники жорсткого розмежування понять “право” і “закон”), існує можливість існування правових норм і без відображення їх у законах та інших санкціонованих державою формах, тобто незалежно від держави. Представники широкого трактування права виходять з того, що право — це не тільки сукупність норм, а й діяльність суб'єктів права, які дотримуються правових приписів, застосовують і виконують їх у процесі

правових відносин [10, 20-22]. Ідея різнобічного, багатосистемного підходу до права дозволила поглибити його розуміння як єдиного цілого феномена.

Перехід від вузьконормативного (легістського) розуміння права як права влади до лібертарного розуміння права як міри свободи, що встановлює гуманістичний, ціннісний зміст права збагачує наше уявлення про право і правову систему, сприяє створенню особливої поваги до права і правомірності поведінки, ціннісних орієнтацій суспільства, держави і людей [10, 63].

Право як все суще, метафізичне, оскільки пов'язане зі світом вищих смислів, абсолютованих цінностей і позамежних сутностей. Воно ж символічне, тому що містить у собі все необхідне, щоб доводити ці метафізичні значення до людини за допомогою соціальних форм і предметностей. У ньому з повною на те підставою можна бачити деякий тайнопис, що свідчить не тільки про невисловлені метафізичні смисли, але й несвідомі глибини колективного досвіду, а також про існування вищих енергій, що беруть участь у творенні соціального світу. Найбільшою мірою це стосується природного права. Поеднуючись у символах в єдине ціле, метафізична і фізична реальності не перестають перебувати в стані протиріччя. У свою чергу, норма і цінності права, будучи внутрішньо суперечливими, об'єднують у собі два світи — метафізичний світ абсолютної повинності і соціальний світ сущого. Кожна правова норма несе в собі абсолютний імперативний початок і одночасно є реальною моделлю поведінки, що частково реалізує вищий імператив. У людському світі вона осмислюється як ідея, виправдовується як цінність і приймається як імператив. Як відмічають В. А. Бачинін і М. І. Панов, “метафізична культурологія, маючи справу з відносним і минулим, із тим, що знаходиться в конкретних просторово-часових межах, вбачає у нормативно-цінностних структурах знаки вічного й абсолютного. Досліджуючи соціально-правову реальність із усіма її рівнями й елементами, вона пам'ятає про метафізичну надреальність, усередині якої перебувають її норми і цінності в якості її окремих модусів. За даними емпіричних спостережень і розумової аналітики вона прозирає метафізику надособистісного з екзистенціалами душі, долі, безсмертя, що перебувають поза логікою раціональних доказів і спростувань” [11, 48].

За твердженням екзистенціалістів, людина — це істота метафізична, яка не може існувати, не присвячуючи свого життя чомусь безумовному. Життя дається, як деяка доля, як шлях, який висуває питання про співвідношення у цій долі фатальності, випадковості та вільного вибору. Людина не просто живе, а переживає своє буття, будучи суб'єктом своїх відчуттів, таких як відчуття обов'язку, відповідальності за співучасливість, терплячість, відвертість і т. ін.

За словами В. Соловйова, духовність — це сором милосердя, благоговіння перед добром. Екзистенційна проблема — це утруднення, в яке потрапляє людина, що спостерігає і осмислює життя, проблема не суто розумова або теоретична, а життєва, або, як ще визначають, екзистенціональна. Проблема хвилює людину, тобто захоплює людину цілком та повністю, її почуття і волю, що означає: людина включена у життєві ситуації, які спостерігає. Екзистенційне мислення — засіб спасіння, соломинка у колізіях життя, в основі якого лежить екзистенційна криза, без якої екзистенційна рефлексія неможлива, беззмістовна.

Ідея — думка на півдорозі до дії. Її енергетичний потенціал залягає в “ціннісно-смысловому полі” людського життя. Ідея — не тільки рація, а думка заряджена смисловим зосередженням цінностей. Звідси її імпульсивність, натиск, мотиваційність, рух. З іншого боку, дія — не просто виконання належного, а діяльність, доцільно організована щодо поля предметної детермінації. Звідси властивості: ідея доцільна, реалізована, ефективна тощо. Ідея виражає відношення наявного до трансцендентного, дійсного до можливого, теперішнього (і минулого) до майбутнього. Вона двобічна і як феномен перетину межі усталеного буття. Вона одночасно прокладає два вектори в евентуальну сферу: прагматико-реалізаційний та ідейно-смысловий. Смысл надіндивідуальної ідеї претендує на незавершеність, вічність.

Людині властиве за природою тяжіння до кращого у помислах та діях, і саме в умовах екзистенційної ситуації вона робить свій головний вибір на користь духовності чи бездуховності, перевертаючи глибинні прошарки своєї ментальності. Духовне життя складається з екзистенційних протиріч і виражається в діалектиці душевних рухів. Тобто, передбачається узгодження індивідуального і соціального через інтеграцію свідомого і несвідомого, раціонального і нераціонального в самій людині, де індивідуальне не тільки співвідноситься, а й протистоїть соціальному, а у своєму вищому прояві означає протидію тискові суспільного оточення з метою відстоювання своєї природної чистоти та досконалості на противагу суспільним катаклізмам та дисгармонії.

Усяка ідея й усяка цінність містить у собі постулат реалізації, вона повинна уявлятися і втілюватися. Рух ідеї можна розглядати згори донизу, як формування матерії за допомогою ідеї, а також і як рух знизу догори, як намагання емоцій піднятися до ідеального світу, і тоді це буде сублимацією. Як стверджує К. Юнг, фантазія створює дійсність, вона — мати всяких можливостей, усе велике було спочатку фантазією. Фантазія є основою творчої енергії душі, яка долає болото буденності, рветься з абсурду до істинного буття. Це міст між внутрішнім і зовнішнім світом, між несвідомим і свідомим. Виростаючи з несвідомого, фантазія розквітає у формі свідомого образу і змінює нашу свідомість.

Сьогодні теорія і філософія права потребують дослідницького, методологічного антропоцентризму, що дозволить, з одного боку, глибше проникнути в сутність права через пізнання природи людини, а з іншого боку, допоможе краще зрозуміти природу людини через пізнання сутності права. “Своєрідність нинішньої соціально-історичної ситуації полягає в тому, що в ній зійшлися разом катастрофічне і ренесансне начала, тенденції загибелі старого і народження нового. У межах людського духу вони схрестилися як різноспрямовані світоглядні вектори, породжуючи безліч найгостріших психологічних і морально-правових дисонансів” [12, 4-5]. У цьому особливості сучасного духовного клімату і співчуття тих, хто живе і усвідомлює право в нинішню епоху.

Конвергування принципів справжнього права і правильного використання індивідуальної автономії — це шлях, який ґрунтується на розумних рішеннях совісті і сприяє демократичному праворозумінню [13, 92].

Література:

1. Кант І. *Метафізика права в 2 частинах.* — Ч. 1. *Метафізичні начала вчення про право.* — Спб., 1995.
2. Гегель. *Філософія права.* — М., 1990.
3. Див. Петрова Л. В. *Якій філософії права навчають у вищих закладах освіти // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* — Випуск 21. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
4. Див. Тельний М. В. *Розвиток права у обрії метафізики // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* — Випуск 21. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
5. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. *Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра.* — К.: Юніверс, 2000.
6. Див. Кистяковский Б. А. *Социальные нормы и право.* — М., 1916.
7. Див. Ющик О. І. *Суб'єктне право — вихідний пункт дослідження права // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* — Випуск 21. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
8. Плавич В. П. *Правове регулювання трансформаційної економіки України і розвиток національного законодавства..* — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.

9. Узун Ю. В. Концепт "Громадянське суспільство": принципи сучасної теоретико-методологічної парадигми // *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. — Випуск 21. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.*
10. *Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток* // В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. М. Копиленко, Н. М. Оніщенко: За ред. В. С. Журавського. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
11. Бачинін В. А., Панов М. І. *Філософія права. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002.*
12. Бачинін В. А., Журавський В. С. Панов М. І. *Філософія права. — К.: Видавничий Дім "Ін-Юре", 2003.*
13. Плавич В. П. *Право і економіка: проблеми функціонування та розвитку: Навч. Посіб. — Одеса: Астропринт, 2003.*

В. П. Плавич

кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО ПРАВОПОНИМАНИЯ

РЕЗЮМЕ

Сегодня безусловно актуальны выявления концепта права, дальнейшие исследования в теории и философии права методологического антропоцентризма. Такие исследования позволят глубже проникнуть в сущность права через познание природы человека, помогут лучше понять природу человека через познание сущности права, его душевно-духовную сущность.

Ключові слова: особливості сучасного право розуміння, концепт права, методологічний антропоцентризм, правомочне домагання.